

**TEZYİNÎ SERBEST DOLANTI DESENLERİN BAŞLANGIÇ ÖZELLİKLERİ
BAKIMINDAN ANALİZİ**
**RESEARCH ABOUT THE INITIAL PROPERTIES OF TEZYİNİ FREE ROAMING
FIGURE**

Doç. Aynur MAKTAL (ERBAŞ)

Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü;
DEÜ. Mevlana Uygulama ve Araştırma Merkezi (DEÜMAM),

OCRID.ORG /0000-0002-9746-8616

Kamile KILIÇ,

Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları ASD,

OCRID.ORG /0000-0002-8713-433X

ÖZET

Geleneğe dayalı kültürlerimizde sözlü olanların, yazılı kayıtlara geçirilmesi kadar, terminoloji sıkıntısının tam olarak giderilemediği günümüzde, alt disiplinlerdeki alanlarla ilgili tanımlamaların, gerekçelendirilmesinin de önemi ortadadır. Tezyinat bu alanlardan biridir. Alanla ilgili kavramların oluşmasında, çok farklı etkiler olmakla birlikte, belli başlı özellikler ön plana çıkmaktadır. Bunlar arasında en etkin olanlar, malzeme, teknik ve uygulama biçimleridir. Tezyînî desenlerdeki hakim motiflerden birisi de “bulut” motifi olup, desen içindeki duruşuna göre isimlendirilmiş olması, bu duruma en güzel örneklerdendir. Belli bir kanaviçesi olan “bulut motifi”, kendi içinde çizilişi bakımından tam anlamıyla özgürdür. Yani bu motif, tercihen simetrik biçimde çizilebilmesine rağmen, aslında desen içinde, her hangi bir helezona tabi değildir. “Bulut” motifinin, çizilecek desenin alanına bağlı olarak çeşitlenen biçimine “serbest dolantı bulut” denilmesinden hareketle, serbest helezonlardan oluşan tezyînî desenler de bu çalışmada “serbest dolantı desenler” olarak ifade edilmiştir.

Tezhip desenlerinin çiziliş örnekleri incelendiğinde, bunların arasında en yaygın olanları, “tekrarlı” ve “serbest” olarak iki ana grupta ele almak mümkündür. Bunlardan biri, “bir birimin yahut kesitin belli düzenler çerçevesinde tekrarına dayalı olanlarıdır. Bu tür “tekrarlı desenler”, bazen “simetrik” bazen de “helezon şeklinde” farklı sistematik yinelenmelere dayalı olarak çoğaltılır. Bir diğer desen grubunu ise, “serbest”, “dolantı” ya da “serbest dolantı” olarak tanımlamak mümkündür. Yapısında hiçbir şekilde “tekrar özelliği” bulunmayan desenler, burada, “serbest dolantı desenler” olarak tanımlanmıştır.

“Serbest dolantı” desenlerin, “çiziliş özellikleri” bakımından incelenmesi, analitik gözlem yapılabilmesi ve kendi disiplinindeki desen tasarım sürecinin gelecek kuşaklara doğru aktarılması bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışma, yayınlanmış tezhip örneklerinden seçilen “serbest dolantı desenlerin”, “başlangıç özellikleri” bakımından, analizine dayandırılmıştır. Desenlerin başlangıç özellikleri, “herhangi bir motif”, “kendi içinde dönen helezon” ve “kırık dal” başlangıçlılar olmak üzere üç farklı başlık altında gruplandırılarak tasnif edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tezyinat, Serbest dolantı desen, Motif, Helezon, Kırık dal

ABSTRACT

In traditional arts, oral culture is common. The "confusion" in written culture is about correct definitions and their "justification". Terminology problem still exists in the discipline related to "Ornament". Concepts related to fields have emerged under very different influences. The main ones are "materials, techniques and forms of application". The "Cloud" motif is one of the best examples for this situation. "Cloud motif", one of the ornamental patterns, has a certain cross-stitch, but it moves extremely freely in the pattern. This form of it has been described as a "free-roaming cloud". Based on the example of "free floating cloud", designs with no repetitions, patterns consisting of free spirals that are not based on repetition are expressed here as "free floating patterns".

Patterns in illumination generally show two different features in terms of the way they are drawn. These are "repetitive" and "free" patterns. "Repetitive patterns consist of duplicating a module with different methods. These are sometimes in the form of "symmetrical", sometimes helical folds. It is possible to express those who are outside of this group as "free", "loose" or "free-roam". Here, "non-repetitive" patterns are "free-roaming patterns, patterns that do not "repeat" in any way, although their initial characteristics may differ.

It is extremely important to examine the "free-floating" patterns, which constitute a group of ornamental design, in terms of their "place" and "drawing features". We can attribute this importance to two principles. One of them is "analyzing the patterns correctly" and the second is "leaving the patterns as a right legacy to future artists".

In this study, illumination patterns that do not rely on any repetition were examined in terms of their drawing characteristics. As a result of these analyzes, it was determined that the patterns in question started from "any motif", "the spiral that rotates in itself" and "broken branch". Examples are grouped under these three headings

Key words: Ornaments, Free Could Ribbon, Motif, Design, Kırık Dal

GİRİŞ

Sanat insanlık tarihi boyunca toplumların inançlarını, kültürel zenginliklerini, bilgi birikimlerini, maddi ve manevi ülkü birliğini yansıtan önemli unsurlardan biri olmuştur. Köklü bir medeniyetin varisi olan Türk Sanatı, Orta Asya'dan miras aldığı kültürel zenginliklerini, gelenek ve göreneklerini yurt edindiği coğrafyalarda yeşerterek Anadolu'ya taşımışlardır. Türklerin, İslam öncesi ve sonrası olarak ifadelendirilmiş olan dönemlerde de aynı ruh birliğinin estetik bileşkesi hakim olmuştur. Estetik algısı yüksek, farklı sanat alanlarında, meydana getirilmiş olan geniş kültürel miras yelpazesinde, tezyînî sanatlar, önemli bir yer tutmaktadır. Gelenekli sanatların günümüze ulaşması, yaşıyor olması ve hala güçlü ve saygın bir yere sahip oluşunda, bunları var eden ana felsefeyle muhafaza edilmiş olmalarına bağlıdır. Bu güçlü bağlantıya ilaveten onların, çağdaşları olan farklı kültürlerdeki işlevsel özellikleriyle özgün sanat eserleri oluşturmalarının da etkileri büyüktür. Türk tezhip sanatında kompozisyon düzenlemelerini nitelikli halde yapabilmek için belli başlı tasarım ilkeleri, renk hususları, malzeme özellikleri, tasarımların teknik bilgileri, uygulama usulleri gibi tezyînî sanatlarda gelenekli yapının temel dinamikleri yanında, çağdaş versiyonlarını da bilmeyi gerektirir(Özkeçeci, 2014: 140).

"Tezyîn", Arapça kökenli olmakla birlikte, dil zenginliğimizde yerini almış ıstıhlardan olup lügatte "süs"şeklinde, tezyînat" da onun çoğulu "olarak karşılık bulmaktadır. Sanatkârın idraki ve zevkiyle oluşturulan tezyînî sanatlarımız, "hüs-i hat, tezhip, cilt, ebru" gibi kitap sanatları kapsamındaki disiplinlere ilaveten, ahşap, metal, kalem işleri, tekstil ürünlerini de içine alan çok geniş bir yelpazede sıralanır.

Tezyînî eserlerin şekillenmesinde devrin sanat anlayışı, kültürel yapısı, sosyo-ekonomik varlığı ve politik temayüllerin etkili olduğu görülmektedir. Türk tezyînî sanatlarının uzun tarihi süreçteki gelişimini sürdürmesinde, kültürün milli karakterini ve gücünü takdir eden devlet yöneticilerinin varlığı ve onların saray bünyesinde kurduğu "nakkaşhaneler" ile kültür politikalarının resmileşmesindeki destekleri, bu süreçteki önemli

faktörlerdendir. Zira sanatın devlet eliyle desteklendiği dönemlerde birbirinden farklı disiplinlerde, “üslup birliği”nin kurulabilmiş olmasında, milli kültür anlayışının etkisini görmek mümkündür. Geçmiş ve gelecek arasında köprü vazifesi gören Türk tezyîni sanatlarının tarihsel evrelerini; Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlılar ve Cumhuriyet dönemi şeklinde sıralanan bir silsile ile özetlemek mümkündür (Özkeçeci, 2014: 35).

Geleneği olan sanatlar arasında yer alan “tezhip”, asırlar boyu gelişimini sürdüren süsleme sanatlarının önemli bir koludur. Tezhip sanatı ve diğer kitap sanatlarında dönem etkilerinin en kuvvetli hissedildiği alanların başında, bu disiplindeki üslup özellikleri gelmektedir. Kelime manası olarak “tavır” ve “tarz” olarak da nitelendirilen üslûp, “tarihi devirlerin sanatsal özelliklerini ve sanatçının tavrını belirleyen etkenler ve aralarındaki farklılıkları anlamamızı sağlayan karakteristik özellikler” şeklinde izah edilir. Bu kavram batı literatündeki ekol yani okul ile de karşılık bulmaktadır. Lügatte “üslup”, ”tarz, biçim, usul” olarak tanımlanmaktadır (Devellioğlu, 2005:1129).

Üsluplaştırmanın temelinde var olan, tabiat elemanlarının “birebir tasvîrinden kaçınılması” ilkesidir ki bu kabulleniş, temelde “Yaradan’a duyulan sevgi ve saygı”ya bağlıdır. Ana unsur islam felsefesi olmakla birlikte “kültür genlerindeki stilize etme becerisi” de, temel anlayışı destekleyen öteki faktörlerin başında gelir. Göz ardı edilemeyecek gerekçeler neticesinde oluşan tezyînattaki temel karakter, soyutlamanın bir başka deyişle stilize etmenin gelenekteki karşılığı olan “üsluplaştırma” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Tabiatta görülen bir modelin ana unsurlarının korunması suretiyle, yalın bir hale getirilmesi” olarak sözlükte ifade edilen bu kavramı tüm disiplinlerde belli oranlarda görmek mümkündür.

Tezhipte, döneminin üslup özelliklerini en belirgin halde yansıtan öğelerin başında “motifler” gelir. Motifleri, kabaca üç grupta tasnif etmek mümkündür. Her ne kadar kökenleri hakkında farklı görüşler bulunsun da motifler genel kabuller doğrultusunda bitki ve hayvan kökenliler olarak, iki gruba ayrılır. Buna kökeni hakkında fazlaca ihtilaf bulunan motif ve semboller de içeren üçüncü bir grubu da ilave etmek mümkündür. Köken itibarıyla kısmen ihtilafli olanlar arasında arasında rûmî ve bulut motifleri gelir ki, bunlar hakkındaki farklı kabullenişler,“üsluplaştırma”nın gücü ve özgünlüğü hakkında birer kanıt olacak değerdedir. Tezyînî desenler arasında merkezî rol oynayan üsluplaştırılmış motiflerin en eski örnekleri, Uygur Türkleri tarafından 8. ve 9.yüzyılda yapılan sanat eserlerinde görülmekte olan “hatayî grubu” motiflerdir(Keskiner, 2002:1). Aynı çiçeğin farklı anatomik çizimlerle kategorize edildiği ve “penç, hatayî, goncagül, yaprak” şeklindeki alt sembollerden oluşan bu grup, “hatayî” kimliğinde temsil edilmektedir. Üsluplaştırılmış nebati kökenli bitkilerin dışında kalan “rûmî”, “bulut”, “çintamani” ve “mühani” gibi motifler ise, bu grubun dışındadır(Birol,2015:13). Bunlar arasında özellikle “rûmî” ile “bulut” motifleri, olgunlaşma devresi öncesindeki farklı dönemlere ait örneklerde yer alan “çift başlı kartallar”, “mitolojik hayvan mücadelelerini” içeren sahneler ile ilişkilendirilerek benzer özellikler gösteren çizgi, kıvrım ve biçimlerle “hayvan kökenli ” olarak da tanımlanmıştır. Söz konusu motiflerin her biri başlı başına birer “üslûp” özelliği barındırmakta ve tezyînî sanatların birçok şubesinde sayısız çeşitlilikte kompozisyonları oluşturabilmektedir(Doğanay, 2009:469).

Tezyînî desenler, çiziliş özellikleri bakımından genel olarak iki grupta ele alınabilir. Bunlardan biri oluşturulmuş bir “birim” yahut “modül” ile onların belli düzenlerdeki tekrarından ibarettir. Bu türden olanlar, çizilişlerindeki karakteristik özelliklerine dayalı olarak, en küçük birimin birbirinden farklı yahut benzer şekillerdeki tekrar etme özelliği gösterirler.

Bir diğ er desen çizme çeşidinde ise öncekinin aksine, hiçbir şekilde tekrar yoktur. Hatta öyle ki ilk bakışta “tekrarlı” izlenimi uyandırıyor olsa bile, analiz edildiğinde tamamen farklı motif ya da helezonlardan oluşturulmuş “modellemeler” olduğu anlaşılan çizim özelliklerini tarihi örneklerde görmek mümkündür (Resim 1). Tekrarın olmadığı; üstelik her bir helezonda özgün motiflerin yer aldığı bu desenler çiziliş özellikleri bakımından, “serbest” veya “dolantı” ve yahut “serbest dolantı” desenler şeklinde tanımlanabilir. Hiçbir şekilde tekrar içermeyen bu tür tasarımların kendi grubunda, birbirinden farklı özellikler gösterdiği de dikkati çekmektedir. Disiplinlere ait genel kabuller, özellikle desen tasarım sürecinin ilk aşamasında, bazen ıstıhlalarda belirsizliğine de yol açabilmektedir. Hatta geçmiş örneklerde, aynı deyim ve terimlerin birden çok ve birbirinden farklı işlevlere karşılık geldiği de örneklerle sabittir. Mesela, bir üslubun, aynı zamanda hem tezhip çeşidi, hem de tezhip tekniği olarak tanımlanabiliyor olması, bu hususa en güzel örneklerdendir.

Bu araştırmada, hiçbir tekrara dayanmayan klasik tezhip örnekleri incelenmiş; “serbest dolantı desenler” başlangıç özelliklerine göre üç farklı grupta tasnif edilmiştir. Tespit edilen üç ayrı özellik, klasik örneklerdeki desen başlangıcı, iskeleti ve motif kanaviçeleri modellemesiyle şematik çizimlerle gösterilmiştir. Analiz edilen tezhip desenleri yayımlanmış kaynaklardan seçilmiştir.

SERBES DOLANTI DESENLERİN “BAŞLANGIÇLARI BAKIMINDAN” İNCELENMESİ

Tezyînî tasarımların oluşturulma sürecinde, desenlerin başlangıç noktaları tasarımın çeşidine karar verildikten sonraki ilk ve en önemli adımı oluşturur. Başlangıç özellikleri aynı zamanda desen türüne bağlı olarak da farklılık gösterir. “Tekrarlı desenler”in başlangıcını, simetrik eksenlere yerleştirilen ortak motifler oluştururken “serbest dolantı desenler”in başlangıçları, ise farklı özellikler ile karşımıza çıkmaktadır. İster “tekrarlı”, isterse “serbest dolantı” olsun, tezyînî desenlerin omurgasını helezonlar meydana getirir. Desen kurgusunun iskeleti olan helezonlar, dar alanlarda az sayıda, geniş yüzeylerde ise çok daha fazla miktardaki yayların düzgün kıvrımlarıyla oluşturulur.

Desenin zemin düzenlemesinde, öncelikle esas olan helezonların düzgünlüğüdür. Tasarım hassasiyetine bağlı olarak, yer darlığını yahut yeknesaklığı gidermek maksadıyla kasıtlı olarak estetik kırılmaların da tercih edildiği görülür. Hatta bu keskin kırık yaylar, zaman zaman “kapalı form” yahut “pafta (tarh)” şeklindeki özel tezyînî alanların oluşturulmasına da imkân sağlar. Bu aşamayı, büyük-küçük, boşluk-doluluk olarak da bilinen temel tasarım ilkeleri doğrultusunda, motiflerin helezon üzerine yerleştirilmesi takip eder. Söz konusu süreçte, helezonun eksen kabul edilmesi ve “yön bildiren” motiflerin desenin hareket yönüne doğru yerleştirilmesi son derece önemlidir. Desen iskeletinde motif kombinasyonları “leke dengesi”ne dikkat edilerek oluşturulur. Bu safhada, desende motif aralarında görülen helezonların alt-üst geçişlerinde, iki yalın çizgi yahut iki motifin üst üste çakıştırılmaması esastır. Desende olabilecek kesişme notalarının tercihen tek bir ortak motif ile örtülmesine özen gösterilir. Helezon çakışmaları “sap çıkışı” yanısıra “nokta” “salyangoz”, “tirfil”, “yöndeğiştirme motifi” vb. yardımcı öğelerle kapatılır. Söz konusu desen türünün, alan içinde hareket kabiliyetini düzgün helezonda yan taraflara uzatılan “kısa yaylar” ve ters tarafa doğru kırık yaylar” belirler. Desen tasarım sürecinde farklı karakterlerle sağlanan “ahenk”, motiflerin “nüanslı-nüanssız” tahrirler ile hareket kazandırılmasıyla tamamlanır. Genel hatlarıyla izah edilen bu süreçte, “desen başlangıç özellikleri”nin, tasarımın genel düzeni üzerindeki etkisi son derece güçlüdür.

Yukarıda da belirtildiği üzere, çeşitli dönemlere ait “serbest dolantı” desenlerin, çiziliş özellikleri analiz edildiğinde, tasarımda başlangıç noktalarını üç grupta ele almanın mümkün olduğu görülmektedir. Başlangıç özelliklerinin önemi göz önüne alındığında, yayımlanmış eserlerden seçilen tezhip örneklerin, “çıkış” yahut “başlangıç” özelliklerine göre “herhangi bir motif”, “kendi içinde dönen helezon” ve “kırık dal” başlangıçlılar olarak tasnifinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

“Serbest dolantı” desenlerde, tasarıma başlangıç noktasının belirlenmesinde, bazen keyfi bazen de zorunlulukların etkisi göz ardı edilemeyecek noktalardır. “Başlangıç özellikleri”nin tercihinde bazen, desenin bulunduğu alanın yapısı, yüzeyin biçimi de belirleyici faktör olabilmektedir. Söz gelimi üçgen şeklindeki “muska” tezhiplerinde sivri köşelerde “kırık dal ile başlamak çok daha tercih edilen tasarımlar arasındadır. Aynı şekilde dairevi “madalyon” tezhiplerinde orta merkezdeki “kendi ekseninde dönen helezondan” başlanması tercih konusudur. “Serbest dolantı desen”lerin yaygın olarak tercih edildiği alanlar incelendiğinde, genellikle bu türden olanların, düzgün geometrik olmayan alanlarda tercih edildiği dikkati çekmektedir. Gerek dörtgen gerekse daire ve benzeri düzgün geometrik alanlarda, eş birimlerden oluşan “tekrarlı desenler” tercih edilirken; “serbest dolantı desenler”in düzgün olmayan alanlarda daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bunlar aşağıda üç ana başlık altında örneklerle tasnif edilmiştir.

1. “Herhangi Bir Motif ” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenler

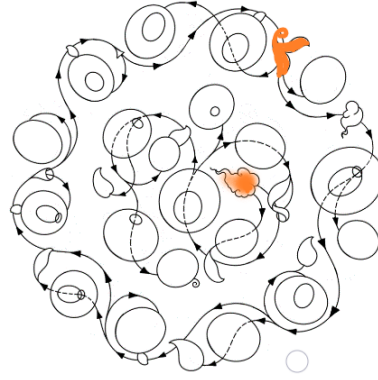
Tezyîni desen kurgularında, başlangıç özelliğinin en yaygın olan çeşidi “herhangi bir motif” başlangıçlı “serbest dolantı desenler”dir. Klasik örnekler incelendiğinde, “serbest dolantı desenlerin ” başlangıç noktalarının hemen her motif gubuna mensup müstakil yahut çoklu motifler ile desenler olduğuna şahitlik edilmektedir. Desenlerde başlangıç olarak tercih edilenlerin arasında “yaprak, penç, bulut, rûmî, kaya” motifleri başta gelmektedir(Resim 1-9).

Bunların arasında “yaprak” yaygın olarak görülenlerdir. Yaprak merkezli desenlerin en belirgin özelliklerinin sergilendiği desenlerin başında Sazyolu üslubundaki çok dilimli, hançeri çeşit örnekleri gelir ki bunlar, daha çok müstakil olarak başlayanlardır (Resim 16). Özellikle yaprak kümeleri olarak tanımlayabileceğimiz iki yada daha fazla yaprağın oluşturduğu desen başlangıçları, yaygın olarak Kara Memi Üslubunun karakteristiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu grupta yer alan motiflerin çeşitliliği diğer iki gruba göre çok daha zengindir. Zira ikinci ve üçüncü tasnifte “aynı helezonda sadece bir üsluba özgün motiflerin bulunma” kuralından dolayı, başlangıç motifi, tercih edilmiş olan desendeki türe ait olmak üzere sadece bir grubun motifleriyle sınırlı sınırlı olmak zorundadır. Bir başka deyişle, her bir desen tercih edilen motif grubunun kendi aralarındaki değişkenliği ile çeşitlenir. Hâlbuki “herhangi bir motif” ile başlayan desenlerde bu kısıtlama olmayıp; tüm motiflerin uygulanabilirliğine açıktır. Bu grubun tanımdan da anlaşılacağı üzere, desenin çeşidi, motif türü, üslubu ne olursa olsun, başlangıç noktaları “salyangoz”dan “kaya”ya, “yarı üsluplaştırılmış hayvan motiflerinden”, “tırfil”e kadar bütün motiflerin tercih edilebilmesi için müsaittir. Aşağıda farklı dönemlere ait örneklerde yer alan bu özellikteki desenler, analizleriyle sıralanmıştır.

1^a

1^b

Resim-1^a “Kenarsuyu” Tezhibinde “Serbest Dolantı Desen” Örneği / İÜK.F.1423,13a (Aşıcı, 2009:308)

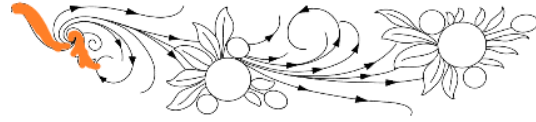
Resim-1^b “Yaprak” ve “Bulut” Başlangıçlı Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç,20023)

Bu “kenar suyu deseni”nde sağ üst köşedeki iki “yaprak” motifi “hatayi grubu” desenin başlangıcını oluşturmaktadır. Desen ilk bakışta “tek yöne tekrarlı” algısını oluşturmaya rağmen, birbirinden farklı yaylardan oluşan helezon bu özelliği ile döneminin tasarım harikası olarak kabul edilebilir.

Ayrıca denk kavislerin ahengi ile oluşturulan bu özgün helezonda, hiç biri bir diğerinin aynı olmadığı hatayi grubu motiflerin kullanılmış olması da ayrıca tasarımın gücünün bir diğer kanıtıdır. Klasik dönem öncesine aidiyetinden dolayı bu desendeki motif anatomilerinde yer yer aksaklık söz konusu olsa da, tasarımın bütünündeki “leke dengesi” son derece başarılıdır (Resim 1).

2^a

2^b

Resim-2^a “Herhangi Bir Motif” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen”./ Kıt’a Tezyinatında “Keşide Üstü” Tezhibi (Derman,2014:325)

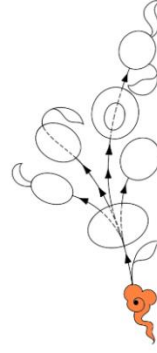
Resim-2^b “Yaprak” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç,2023)

Tek yöne kıvrılan bir den çok yaprak başlangıcına örnek teşkil eden bu desen barok-rokoko olarak tanımlanan dönem özelliklerini sergilemektedir (Resim 2).

Tezyînî tasarımların başlangıcında “yaprak” kadar yaygın kullanılan bir diğer motif “bulut” olup özellikle, bu grubun bir üyesi olan “yığma bulut” çeşidi, desenlerde sıklıkla görülen başlangıç motiflerinden biridir (Resim 3,9).

3^a

3^b

Resim-3^a “Herhangi Bir Motif” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desen Örneği/ Mail Ta’lik Muska Tezhibi (Özcan,2009:136)

Resim- 3^b “Bulut” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç2023)

“Mail kıt’a” ların satır boşluklarında oluşan üçgen şeklindeki “muska koltuklar”, “serbest dolantı desenler”in tercih edildiği alanlardandır. Tezyîni desenlerin hareket yönünü belirten “helezon”lar, bitki kökenli desenlerde ise daha çok “sap veya dal” olarak da ifade edilmektedir. Bu örnekte “muska koltuk” deseni, “yığma bulut” ve “yaprak”tan oluşan bir motif grubundan başlamaktadır. Tek sap halinde “bulut” dan hareket etmekte olan helezon, merkeze oturtulan “penç” ten çıkan üç farklı dala ayrılmıştır.

4^a

4^b

Resim-4^a “Herhangi Bir Motif” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/ SK. Fatih 2571,16b (Aşıcı, 2009:312).

Resim -4^b “Bulut” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023)

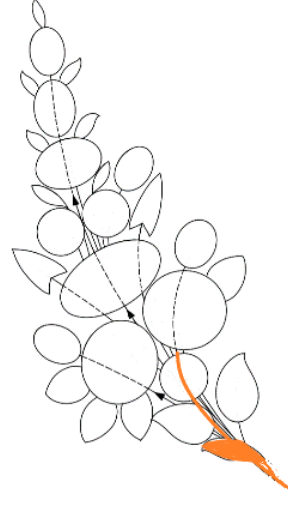
Bu örnekte yer alan hatayi grubu motifli yazı kenarı deseni, “bulut” motifinden başlanmaktadır. Tasarım iskeleti, aşağıdan yukarıya doğru üretilen helezondan oluşturularak

adeta “pano” şeklinde üst tarafta sonlandırılmıştır. Desen, “C” ve “S” kıvrımlı sarmallardan oluşan iki sap şeklinde kurgulanmıştır (Resim 4).

Tam olarak karşılamıyor gibi düşünülse de “Herhangi bir motiften” başlangıçlı, “serbest dolantı desen” grubuna “çiçek buketleri”ni de dahil etmek mümkündür. Tek tek, müstakil dallar üzerindeki buket tasarımlarının genel özellikleri göz önüne alındığında bu grupta tasnif edilmesi mümkündür. Bu bakış açısından ele alındığında, “kurdele, kandil, kâse” vb. öğeler de “herhangi bir motiften” başlangıçlı, motifler arasında yer alırlar(Resim 2,5).

5^a

5^b

Resim-5^a “Herhangi Bir Motif” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen”/ Levha Tezyinatı Serbest Dolantı Örneği (Derman, 2014:331)

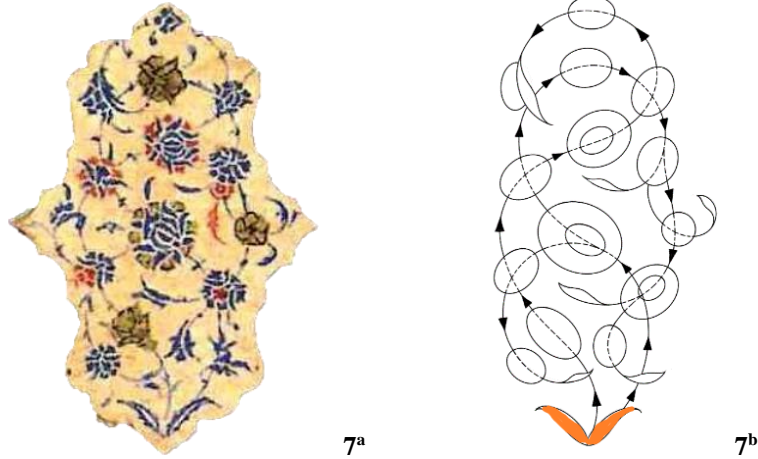
Resim -5^b “Yaprak” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023)

Resim-6 “ Herhangi Bir Motif” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desen (Uluç, 2006:373)

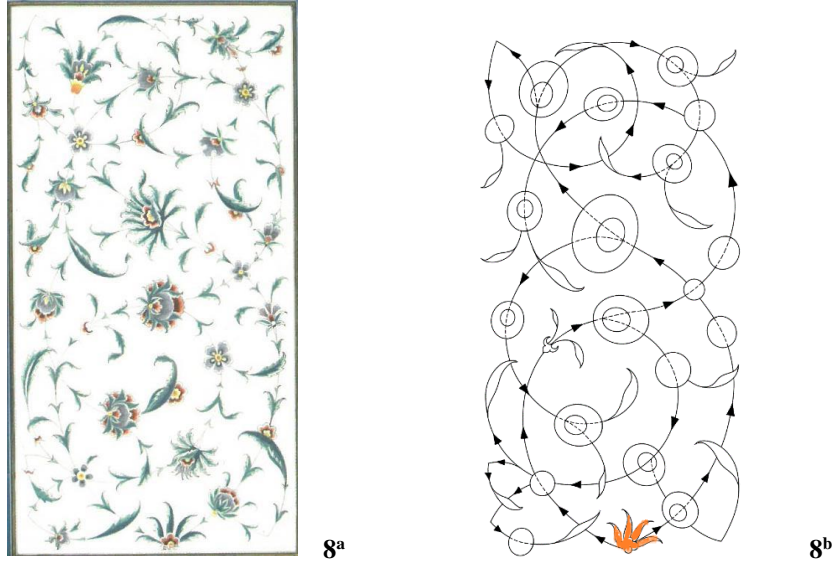
Yazı zemininde yer alan desen, her biri farklı boyutlarda serbest dolantı sarmallardan meydana gelmektedir (Resim 6).

Resim-7^a “ Herhangi Bir Motif “Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği / “Nesta’lik Kıt’a Tezhibi” (Serin, 2010:337).

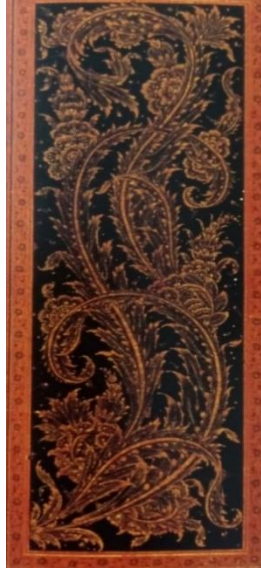
Resim -7^b “ Yaprak ” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

Tezyînatta klasik uygulama tekniklerinden “çift tahrîr (havalı)” tekniği ile çalışılmış olan “koltuk tezhibi” deseni, “herhangi bir motif” başlangıçlılar grubu örneklerinden olup “yaprak” motifinden başlamaktadır (Resim 7)

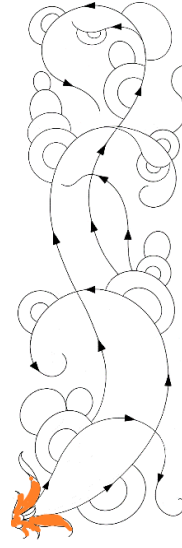

Resim-8^a “ Herhangi Bir Motif” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/ Feyzullah Dayıgil Deseni (Özcan,2009:434).

Resim -8^b “ Yaprak” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

9^a

9^b

Resim-9^a “ Herhangi Bir Motif ” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen”/ Yazı Altılığının Ön Yüz Bezemesi (Duran, 2021: 93).

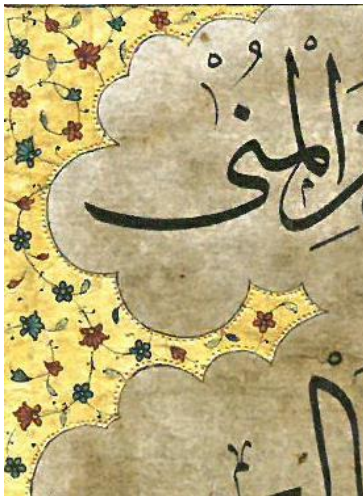
Resim -9^b “ Yaprak” motifi başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

2. “Kırık dal” (kırık helezon) Başlangıçlı” Serbest Dolantı Desenler

“Kırık dal “(kırık helezon) Başlangıçlı” Serbest Dolantı Desenler

“Serbest dolantı desen”ler, başlangıç özellikleri bakımından incelendiğinde, bazı örneklerin “kırık dal” ya da “kırık helezon” başlangıçlı oldukları ” tespit edilmiştir. “Serbest dolantı desen”lerin kurgularında “kırık dal” başlangıçlarını sadece tasarımın alt kısmında değil, orta yahut köşelerde, bazen de bütün içinde gizlenmiş şekilde yer aldığı görülmektedir (Resim 10, 11,12, 13, 14, 15,16).

Bu çeşit desen başlangıçlarında dikkati çeken en önemli unsur, öncelikle desenin iki farklı yöne hareket kabiliyetinin olmasıdır. İncelenen örneklerde genellikle, bu iki yönden biri diğerine göre daha kısa konumlandırılmışken; diğerinin helezonun ya ana omurgasını ya da tamamını oluşturduğu görülür.

10^a

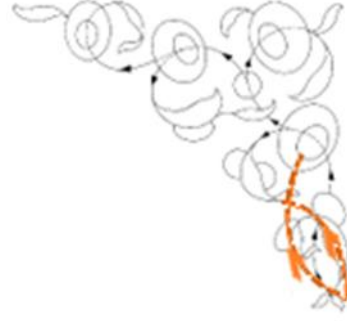
10^b

Resim-10^a “Kırık Dal” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği / Kıt’a Tezyînatı (Derman,2014:311)

Resim -10^b “Kırık Dal” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023)

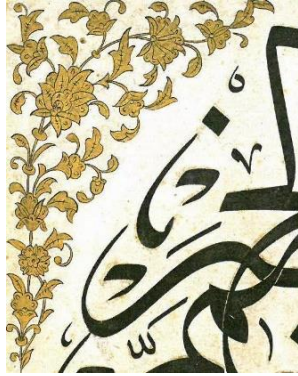
11^a

11^b

Resim-11^a “Kırık Dal” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/ Levha Tezyînatı (Özçay,2007: 97).

Resim-11^b “Kırık Dal” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

12^a

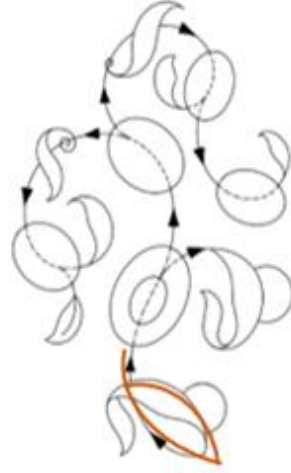
12^b

Resim-12^a “Kırık Dal” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/Levha Tezyînatı (Derman,2014:305)

Resim -12^b “Kırık Dal” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

13^a

13^b

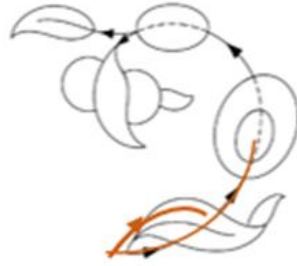
Resim-13^a “Kırık Dal” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/ “Koltuk Tezhibi” (Derman,2015:121)

Resim -13^b “Kırık Dal” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023)

Koltuk tezhibi örneğinde, dandanlarla sınırları belirlenmiş alan içinde yer alan tasarım “serbest dolantı desen” “kırıl dal” ile başlatılmıştır. Hatayi grubu motifli kompozisyonun başlangıcı alt ortada yer almaktadır (Resim 13).

14^a

14^b

Resim-14^a “Kırık Dal” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/ “Sülüs Levha” (Derman,2014:361).

Resim -14^b “Kırık Dal” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023)

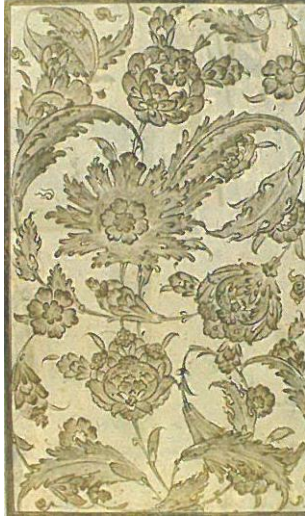
15^a

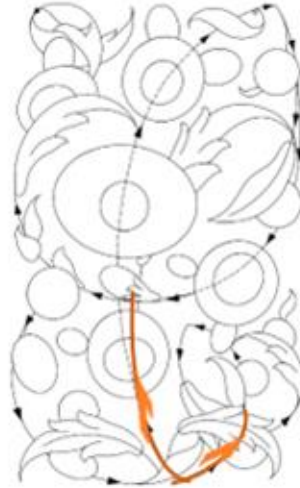
15^b

Resim-15^a “Kırık Dal” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/ Levha Tezyînatı(Serin,2010:393)

Resim -15^b “Kırık Dal” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

16^a

16^b

Resim-16^a “Kırık Dal” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/(TSMK.H.1609) (Özcan,2009:391).

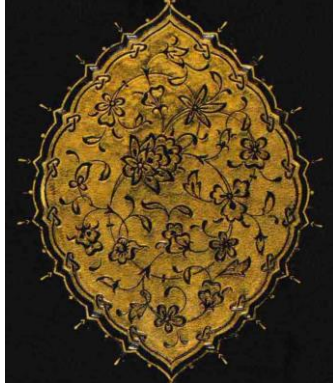
Resim-16^b “Kırık Dal” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

3. “Kendi Ekseninde Dönen Helezon” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenler

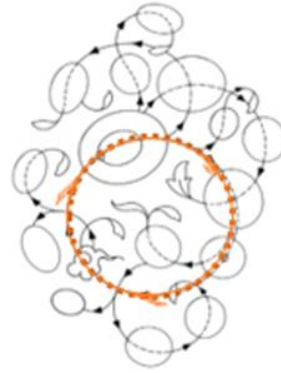
“Serbest dolantı desen” lerin başlangıç özellikleri bakımından tasniflendiği, “üçüncü grubu” “kendi ekseninde dönen helezon” başlangıçlılar oluşturmaktadır. Bu çeşit

kompozisyonlarının kurgularında ayırt edici özelliklerden birisi de, başlangıç motiflerinin sadece tercih edilen desenin kendi grubundakilerle sınırlı olmasıdır.

Söz konusu desen örnekleri genellikle düzgün kavisler ve kıvrımlar şeklinde olmakla birlikte, bilinçli olarak yapılan estetik kırıklar ile başlangıç motifine dönüşlerin olduğu örnekler de mevcuttur. Desenin bir yâ da birden çok yaylar ile sürekliliğini devam ettirdiği bu çeşit tasarımlarda yön bildiren motiflerin konumu önceleyerek genel tasarım kaideleri eşliğinde tamamlanır (Resim 17, 18,19).

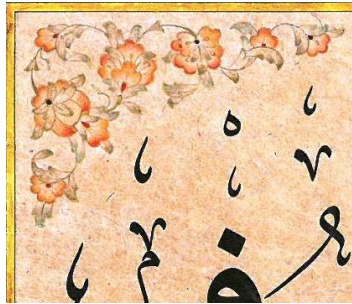
17^a

17^b

Resim-17^a “Kendi Ekseninde Dönen Helezon” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği (Derman,2015,s.92).

Resim -17^b “Kendi Ekseninde Dönen Helezon” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

18^a

18^b

Resim-18^a “Kendi Ekseninde Dönen Helezon” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği/Levha Tezyinatı (Özçay,2007: 95)

Resim -18^b “Kendi Ekseninde Dönen Helezon” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

Yazı zemininde yer alan desen, “hatayî” ve “penç” motiflerinin ekseninde dönerek başladığı aynı motife döndüğü helezondan oluştuğu görülmektedir. Düzgün çember şeklinde çizilen helezonun üzerindeki motiflerden çıkan dallar ile tasarım yanlara doğru genişlemektedir (Resim 19).

19^a

19^b

Resim-19^a “Kendi Ekseninde Dönen Helezon” Başlangıçlı “Serbest Dolantı Desen” Örneği / Kıt’ a Tezyinatından (Derman,2014: 79).

Resim -19^b “Kendi Ekseninde Dönen Helezon” Başlangıçlı Serbest Dolantı Desenin Şematik Çizimi (Kılıç, 2023).

SONUÇ

Burada, geçmişten günümüze ulaşmış olan “serbest dolantı desen” örnekleri, çiziliş özellikleri bakımından incelenmiş; hiçbir tekrara dayanmayan bu çeşit desenlerdeki, farklı “başlangıç” özellikleri tespit edilmiştir. “Serbest dolantı” desenlerin başlangıçlarını oluşturan unsurlar arasında desenin temelini oluşturan helezonun yapısal özellikleri ve desenin “başlangıç özelliği”nin tasarımlar üzerinde belirleyici derecede rol oynadığı seçilmiş örneklerde kolaylıkla görülmektedir.

Yayımlanmış eserlerde farklı dönemlere ait “serbest dolantı desen” örnekleri “herhangi bir motiften”, “kendi içinde dönen helezondan” ve “kırık dal”dan başlayanlar olmak üzere üç farklı başlık altında gruplandırılmıştır.

Serbest formlu alanlarda nadiren de olsa tekrarlı tasarımlara hatta bu grubun en yaygın örneklerini teşkil eden “simetrik” desenlere de rastlanmaktadır. İncelenen veriler ışığında, “serbest dolantı desenlerin”, “sure başı”, “fasıl başı” “zahriye” gibi özel sayfa tezyinatlarındaki, “keşide üstü”, “beyne’ s-sütur”, “yazı zemini” tezhibleri yanında özellikle celi hatların “yazı alanı boşluklarında”, “arasuyu” ve “kenar suyu” tezyinatlarında ağırlıklı olarak tercih edildiği görülmektedir.

Klasik desen çizimlerinin dayalı olduğu kural ve kaidelerin doğru tespiti maksadıyla yapılacak sistematik analizlere dayalı benzeri çalışmalar, ilgili disiplinde geleceğe sağlam temelli verilerin iletilmesine, dolayısıyla da alanına katkı sağlayacak yeni desen tasarımlarına imkân verecektir.

KAYNAKÇA

Birol, A.İ& Derman, F. Ç.,(2015)Türk Tezyini San’ atlarında Motifler Motifs InTurkish Decorative Arts, Seçil Ofset, İstanbul.

Devellioğlu, F.,(2005) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara.

Doğanay, A.,(2009), “Hâtayi Üslubu Motifler”, Hat Ve Tezhip Sanatı,(Editör:Özcan,A.), Kùltür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Keskiner, C.,(2002) Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Özkeçeci, İ.,(2008) Türk Sanatı' nda Kompozisyon, Pasifik Ofset, İstanbul.

Özkeçeci, İ.& Özkeçeci, Ş.B.,(2014),Türk Sanatında Tezhip

Yılmaz, A.,(2004) Türk Kitap Sanatları Tabir Ve İstılahları, Damla Yayınevi, İstanbul.